

MASCIE-TAYLOR, C. G. N. & LASKER, G. W. (eds) *Applications of Biological Anthropology to Human Affairs*. (Cambridge Studies in Biological Anthropology, Vol. 8. 252 oldal, táblázatokkal, ábrákkal. Cambridge University Press, Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney, 1991. ISBN 0 521 38112 6. Ára: £ 40.00)

A Cambridge University Press "Cambridge Studies in Biological Anthropology" sorozata a nemzetközi humánbiológiai kutatások legjavát adja közre. A sorozatszerkesztők, Gabriel W. Lasker, C. G. Nicholas Mascie-Taylor és Derek F. Roberts professzorok neve eleve garancia a kitűnő színvonalra. A sorozatcím hangsúlyozza az antropológia *biológiai* ágát, és ez éppen angol nyelvterületen fontos. Amint azt tudjuk, a "humánbiológia" kifejezéssel szemben vannak ugyan tudományrendszertani ellenérvek (latin+görög szóösszetétel), a nemzetközi tudományos életben azonban ez a szóösszetétel már évtizedek óta létezik, és a "biológiai antropológia" társadalomtudományi szemléletét is tükrözi. Legújabbban "bioantropológia" kifejezéssel is találkozunk, talán legelőször éppen ebben a könyvben, amely olyan tanulmányokat ad közre, amelyek az emberiség jólétét kívánják elősegíteni, dinamikus kapcsolatot teremtve a fizikai és a társadalmi tényezők elemzésében.

Ez a tanulmánykötet jövenű szerzők nyolc munkáját gyűjtötte össze. Lasker professzor bevezetőjében a humán populációbiológiát (bioantropológiát) holisztikus, evolúciós, kultúrákon átívelő, összehasonlító, populáció-orientált tudományak nevezi. A bioantropológia legfőbb problémáinak a következőket sorolja fel: egyes növény- és állatfajok kihalása; a Föld klímájának módosulása; háborús tömeggyilkosságok; túlnépesedés és a természetes erőforrások, készletek kimerülése; a kémiai szennyeződések felgyülemelése; a különböző eredetű radioaktív szennyeződések; végül, az emberi faj genetikai leromlása. — Nagyon elgondolkodtató tények! Csakis az egész emberiség társadalmi összefogásával lehet remélni érdemi javulást.

Ellison terjedelmes tanulmányban elemzi a reprodukatív ökológia és az emberi fertilitás kapcsolatát. A fertilitás biológiai alapjainak részletezéséből kiindulva jut el a népjólét, az anya- és gyermekegészségügy, valamint a népesedéspolitika tennivalóinak felvázolásához. (Irodalomjegyzéke több, mint 200 tételt tartalmaz!)

Mascie-Taylor a táplálkozási állapotot, annak megítélhetőségét vizsgálja az egészség szempontjából. Az utóbbi 25 évben a táplálkozástudományban az antropometria a napi rutin része lett. A szerző bemutatja a szudáni éhínség után végzett táplálkozási vizsgálat eredményeit és a tápláltsági állapot becslésére szolgáló eljárásokat.

Schell a különböző szennyeződéseknek (ólom, zaj, polychlorobiphenyl-származékok, toxikus szennyeződések) a növekedésre gyakorolt hatását vizsgálja, és rámutat arra, hogy e kutatások csak multidiszciplináris megközelítéssel lehetségesek. Esetbemutások révén összehasonlítja a városi és falusi környezetet az említett szennyeződések tekintetében. Leírja, hogy míg egy szennyeződésfajta növekedést lassító vagy gátló hatása alig kimutatható, addig a különböző szennyeződések együttes hatásának kitett gyermekek növekedése (antropometriai jellegeik alapján) szignifikánsan elmarad a kevésbé vagy nem szennyezett környezetben élő kortársaik mögött.

L. P. Greksa a tengerszint feletti nagy magasságokban élők fiziológiai alkalmazkodását (tüdőterefogat, ventiláció, oxigéntranszport, oxigénfogyasztás stb.) tárgyalja. Egyértelmű, hogy a magas régiókban a bennszülött népesség sokkal jobban adaptálódik a fizikai környezethez, mint a bevándorlók.

Malina a "darwini" fittségről, illetőleg az egyéni fizikai fittségről és a fizikai aktivitásról ír. Az előbbi kapcsán a véletlenszerű párválasztást elemzi, míg az utóbbit az edzés, általában a fizikai aktivitás és a menstruáció, illetve a terhesség kapcsolatában vizsgálja.

Crews és James a hominid evolúció és a krónikus degeneratív betegségek genetikai epidemiológiai kapcsolatát elemzi. Korunkban sok gondunk van a rizikófaktorokkal, és a vezető halálokok is általánosan ismertek. A szerzők ezeket a kérdéseket járják körül.

Stini az emberi öregedés biológiáját tárgyalja az összehasonlító humánbiológia és a gerontológia szempontjai szerint. Figyelemre érdemes demográfiai adatokat közöl a várható élettartamról, egyes betegségek mortalitási arányairól, valamint a testösszetétel és az élettartam összefüggéseiről — stb.

A könyv szép kiállítása, a részletes tárgymutató nagyon megkönnyíti az olvasó dolgát.

Dr Eiben Ottó

LOHMAN, T. G.: *Advances in Body Composition Assessment*. "Current Issues in Exercise Science" series, Monograph No. 3. (150 oldal, táblázatokkal, ábrákkal. — Human Kinetics Publishers, Champaign, IL, 1992. ISBN 0—87322—327—6. Ára £ 15.50)

A Human Kinetics Publishers "Current Issues in Exercise Science" sorozata joggal népszerű nemcsak a kineziológusok, a testnevelés- és sporttudományi szakemberek, hanem a humánbiológusok körében is. A nem nagyon terjedelmes monográfiák általában igényesen tárgyalják a kiválasztott témát, részletes irodalmi áttekintést referálnak, és javaslatokat tesznek a további kutatómunka irányára.

Timothy G. Lohman, a University of Arizona Testnevelési és Sporttudományi Intézetének professzora, a testösszetétel-kutatás avatott szakembere. Könyvében 11 fejezetben tárgyalja a testösszetétel-kutatás módszereit, eredményeit, problémáit, olykor ellentmondásait.

Az első négy fejezetben a testösszetétel-becslés perspektíváit vizsgálja tudományos és technikai szempontok szerint, és kritikusan mutatja be a ma alkalmazott módszereket. Az alapfogalmak tisztázása után a denzitometriát és a hidrometriát veszi sorra, és eljut a "sokkomponensű modellhez", amely a test sűrűségét, víztartalmát és ásványi anyag tartalmát elemzi. Úgy véli, hogy a közeljövőben csekély sugárdózissal, nagy pontossággal lesz mérhető a csontok ásványi anyag tartalma, és ez javítani fogja a sovány test sűrűségének becslési lehetőségét minden életkorban. Tárgyalja természetesen a testösszetétel-becsléséhez szolgáló különböző egyenleteket, illetve a ma divatos "Body Mass Indexet" is.

Fontos fejezet az ötödik, amely az összetetszirt mint relatív rizikófaktort állítja szembe a testszír eloszlásával olyan gyakori betegségek esetében, mint a diabetes, a hypertonia, a vérlipidek okozta problémák és a szívkoszorúér-betegségek.

A következő fejezetekben a testösszetétel-becslés speciális kérdéseiről olvashatunk, a becslési lehetőségekről, módszerekről a növekedés, illetve az öregedés korában, a testösszetétel változásainak nyomkövetéséről a csecsemőkortól az öregkorig, valamint a gyermek- és ifjúkori obesitasról. Szóba kerül a testösszetétel és a fizikai erőnlét kapcsolata ifjúkorban, illetve sportolóknál.

A szerző számos vizsgálati eredménnyel világítja meg mondanivalóját. A zárófejezetben pedig felvázolja a jövő kutatási feladatait és a módszertani fejlesztésre váló eljárásokat.

A könyv végén igen részletes irodalomjegyzéket és név-, valamint tárgymutatót találunk.

Meggyőződésem, hogy a könyv kiadásával a Human Kinetics Publishers jó szolgálatot tett a humánbiológiai kutatások e területének fejlesztése érdekében.

Dr Eiben Ottó

IREGREN, E. & LILJEKVIST, R. (Eds): *Populations of the Nordic Countries. Human Population Biology from the Present to the Mesolithic.* (University of Lund, Institute of Archaeology. Report Series No. 46. Lund, 1993. — 280 oldal, táblázatokkal, ábrákkal. ISBN 91—971558—5—3. Ara: SEK 160/200).

Ez a tanulmánykötet a "Second Seminar of Nordic Physical Anthropology, Lund 1990" előadásait tartalmazza. A tanulmányokat (néhányiknek csupán rövid kivonatát) a szerkesztők négy nagyobb fejezetben adják közre.

Az első rész hat tanulmánya és hat Abstract-je a morfológiai variációkat tárgyalja. Grönland antropológiája címmel az ott végzett "Ember és környezete" project számítógépre vitt adatbázisáról kapunk képet. A svédországi népesség pigmentációbéli (bőr-színbeli) variációi, a történeti korokból származó csontmaradványokon végzett DNA-kimutatás, a hominid evolúció és a kétlábos járás kérdése a témája a további dolgozatoknak.

A második rész kilenc tanulmánya és egy Abstract-je a növekedés, érés és a szekuláris trend témáit öleli fel. Boldsen a termetvariációkat vizsgálja Dániában a 12. századtól napjainkig. Fischbein az öröklődés és környezet kölcsönhatását elemzi a pubertáskorban. Danker-Hopfe és Finke azt vizsgálja, hogy a nyugatnémetországi fiatal nők mely életkorokban érik el felnőttkori testmagasságukat. Több tanulmány foglalkozik a történeti népességek növekedési és termetvariációival, szexuális dimorfizmusukkal, a gyermekkori növekedési epizódok nyomaival a felnőttkori csontmaradványokon, a vadászó-gyűjtögető életmód és az akkori táplálkozási szokások kivetítésével a mai svéd népesség civilizációs betegségeire stb.

A harmadik részben az északkeurópai népek etnogenezisével összefüggő írások (tíz tanulmány és két Abstract) olvashatók. Litvániai, svéd, finn, dán, izlandi és észtrégészeti, paleoantropológiai (paleopatológiai) vizsgálatok eredményeit prezentálják a szerzők. Terjedelmes tanulmány foglalkozik az Izlandon élő népek antropológiájával, a Saami-kérdéssel régészeti ismeretek tükrében (Vilhjálmsson).

A negyedik részben (öt tanulmány és öt abstract) találjuk az észak népek populáció-szerkezetével foglalkozó dolgozatokat. A történeti antropológiai tanulmányok kiegészülnek paleodemográfiai, paleopatológiai és paleoökológiai elemzésekkel.

Ez a tanulmánykötet minden bizonnyal érdeklődésre tarthat számot a nem-északeurópai szakemberek körében is.

Dr Eiben Ottó

MENDEZ CASTELLANO, H. & de MENDEZ, M. C.: *Sociedad y estratificación. Metodo Graffar-Mendez Castellano.* (206 oldal, táblázatokkal és ábrákkal. Caracas, 1994. ISSN 1315—4427)

Venezuelában 1978-ban indítottak komplex vizsgálatosorozatot FUNDACREDESA címszóval, amely alapvető humánbiológiai (növekedés, érés), demográfiai (morbiditás, mortalitás) és közegészségügyi stb. alapadatokat volt hivatva szolgáltatni. A szociodemográfiai projektek egyik jelentős eredményéről számol be ez a könyv. A venezuelai népesség társadalmi—szociális rétegződésének, illetve átrétegződésének mai helyzetét vizsgálták, és ennek kapcsán számos, a humánbiológiában érdeklődésre számot tartó eredményt is publikáltak.

A könyv első része a társadalommal és annak rétegződésével, és speciálisan a venezuelai társadalmi rétegződéssel foglalkozik.

A második rész (a könyv terjedelmének kétharmada) írja le a Graffar — Mendez Castellano módszert, ami egy egzaktásra törekvő szocio-demográfiai osztályozás. Ennek segítségével próbálták egzakttá tenni venezuelai vizsgálati adataikat. Négy fontos rendező szempontjuk volt: (1) a családfő foglalkozása, (2) az anya iskolai végzettsége, (3) a család fő jövedelemforrása és (4) a család életfeltételei (pl. lakásviszonyok). Mind a négy faktoron belül öt-öt csoportot képeztek igen részletesen leírt szempontok alapján. A vizsgált személyeknél megállapították az egyes faktorer értéket (1—5 között), majd a négy faktoron meghatározott osztályértékek kombinációja szerint besorolták a vizsgált személyeket.

A szerzők módszerük érzékenységét is vizsgálták, mégpedig a FUNDACREDESA keretében végzett "Életfeltételek" és "Szociális rétegek szerinti differenciális mortalitás" című projektek során.

A könyv harmadik része a Graffar — Mendez Castellano módszer különböző vizsgálatoknál nyert alkalmazását mutatja be, a különböző szerzők rövid értékelő összefoglalása révén.

A könyv jó bepillantást enged a venezuelai társadalom rétegződésébe, így a téma iránt érdeklődő hazai humánbiológusoknak is érdekes olvasmány.

Dr Eiben Ottó

CIESLIK, J. — KACZMAREK, M. — KALISZEWSKA-DROZDOWSKA, M. D.: Dziecko Poznanskie '90. (262 oldal, táblázatokkal, ábrákkal. — Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznan, 1994. ISBN 83—86001—01—1).

A poznanai antropológusok "Poznani gyermekek '90" című könyvükben az 1970-es, '80-as években végzett növekedési vizsgálataik eredményeit tették közzé. Jelentős esetszámú (1646 újszülött, 170 csecsemő és 5227 1—18 éves fiú és leány) és bőséges antropometriai programmal (15 fej- és arcméret és 14 testméret) végzett vizsgálatokról van szó.

A könyv három részből áll. Az első rész a növekedés morfológiai jellemzését adja. A szokásos matematikai-statisztikai paramétereket és a plusz-mínusz 1 szórás adta öveket táblázatokban és ábrákon/görbéken mutatják be. Részletes adatokkal szolgálnak a növekedés dinamikájára és annak nemi dimorfizmusára vonatkozóan.

A második rész a biológiai fejlődésre jellemző adatokat közli. A naptári és a biológiai életkort veti össze, és bemutatja a fogéletkorra és a fiziológiai életkorra nyert adatokat.

A harmadik rész a növekedési "normák", a növekedés értékelésének módszerei címet viseli. Ha egy értékkel kell jellemezni a növekedést, a szerzők a percentilis görbét használják, ha kettővel (testmagasság és testtömeg), akkor az ellipszis módszert.

A szép kiállítású könyv lengyel nyelven íródott, és sajnos, még abstract-nyi angol összefoglalás sincs benne. Ennek ellenére, a bőséges adattár (elsősorban a táblázatok) és az informatív ábrák (amelyeken a nemzetközi gyakorlatban használatos mérőpont-neveket is feltüntették, illetve az egyes méreteket emberalakra is bemutatják) lehetővé teszi a szakembernek az eligazodást.

Dr Eiben Ottó

ULIJASZEK, S. J. & MASCIE-TAYLOR, C. G. N. (Eds) Anthropometry: the Individual and the Population. (Cambridge Studies in Biological Anthropology, Vol. 14. 213 oldal, táblázatokkal, ábrákkal. Cambridge University Press, Cambridge, 1994. ISBN 0 521 41798 8. Ára: £ 35.00)

A Cambridge University Press "Cambridge Studies in Biological Anthropology" című sorozata újabb értékes kötettel gazdagodott. Egy Cambridge-ben rendezett antropometriai workshop anyaga látott napvilágot 12 tanulmány formájában. A szerzők ismert szakemberek, a kérdéskör kiváló szakemberei.

Lasker megvitatja az antropometria szerepét a humánbiológiai kutatásokban, és visszatekint az antropometriai méretek történetére. Megfogalmazza, hogy a fiziológiai funkciók bizonyos morfológiai adottságoiktól függenek, és a morfológiai értékelés és összehasonlítás objektív módja a méreteken alapul. Az ember esetében ez az antropometria. Emlékeztet a leíró anatómia régi technikai problémájára, amely szükségszerűen vezetett a különböző kategóriák önkényes határértékek alapján történt összehasonlításához. Ez a szubjektivitástól, mesterkéeltségtől nem mentes kategorizálás a tipológiában valósult meg. Az emberi test természetéből azonban további problémák adódnak, nevezetesen az, hogy az ember(tan) jellegek folyamatosan variálnak, és szinte "vektorként" írhatók le. A funkciók és az anatómiai szerkezet közötti kapcsolat viszonyának elemzése vezethet a jobb megértéshez. A kutatás kitüntetetten fordul a "nagyág", a kicsi és/vagy nagy kérdése felé. Lasker feleleveníti a Nemzetközi Biológiai Program (IEP) Human Adaptability szekciójának aktivitását, a testméretek ajánlott listáit stb., és utal az antropometria szerepére, ha a nommálistól eltérő (pathologias?) formát kell felismernünk, elkülönítenünk.

Ez a gondolat átvezet Dangerfield tanulmányának témájához, a lateralitás és az aszimmetria és növekedés kérdéséhez. Rövid áttekintést ad a szerző a koponya, az arc, a végtagsontok aszimmetriájáról, továbbá a csonttöréseknél, illetve bizonyos klinikai körképekben (scoliosis, Willms' tumor) mutatózó egyéb aszimmetriákról és a lateralitás egyéb problémáiról (haemihypertrophia). — Uljaszek és Lourie fontos tanulmánya foglalkozik az intra- és interpersonális hiba problémájával. A gyakorlatban a méret technikai hibájának és megbízhatóságának együttes elemzése adhat pontos, szabatos információt (figyelembe véve, hogy a méret technikai hibája életkorfüggő). Számos vizsgálati adatsor alapján mutatják be a legfontosabb testméreteknel még elfogadható technikai hiba felső határát. — Mascie-Taylor a keresztmetszeti (antropometriai) vizsgálatoknál alkalmazott statisztikai eljárásokkal összefüggő kérdéseket tárgyalja: a mintaválasztást, az antropometriai jellegek elemzését, a folytonos és diszkrét változókat, továbbá azokat a statisztikai módszereket, amelyeket bizonyos becsléseknél alkalmazunk (érzékenység és specificitás kérdése; logisztikus regressziós analízis, diszkriminancia-analízis stb.).

A következő három tanulmány a növekedés jellemzésére szerte a világon alkalmazott növekedési referenciagörbék szerkesztésének matematikai-statisztikai problémáival foglalkozik. Cole sorra veszi a hosszúnövekedési görbék, diagramok különböző típusait: a bizonyos életkorra elért testmagasság görbéket, a növekedési sebesség görbéket, a kettő kombinációját, továbbá a klinikai longitudinális növekedési görbéket és az úgynevezett kondicionális növekedési görbéket. Bemutatja az általa szerkesztett kondicionális hosszúnövekedési sebesség diagramot és a kondicionált klinikai növekedési diagramot. — Uljaszek a növekedés szakaszosságát elemzi, különösen a nyugati országokban a korai gyermekkori növekedési

jelenségek megfigyelése alapján. — Tomkins a növekedési folyamat nyomonkövetését ("monitorozását"), ellenőrzését vitatja meg, főleg afrikai fejlődő országokban végzett vizsgálatokra alapozva.

Az antropometriát széleskörűen alkalmazzák a fejlődő országokban a gyermekek tápláltsági állapotának megítélésére is, de csak az utóbbi időben teszik ugyanezt a felnőtt népesség esetében. C. J. K. Henry ilyen vonatkozásban használta a "Body Mass Index"-et (BMI), súlyos éhezésben szenvedő felnőttek túlélésének vizsgálata során (gyermekeknél kevésbé használhatónak találta az BMI-t!). Irodalmi adatokat feldolgozva, az éhezésben elhunyt férfiaknál 11.3—14.6, nőknél 8.5—13.1 közötti BMI-értékeket kapott. A túlélés első határának 12.0 körüli BMI-érték tekinthető. Ez a kérdés már átvezet a testösszetételhez, amelynek vizsgálatában ugyancsak alapvető módszer (továbbra is!) az antropometria, a bőr/zsírredők mérése, ahogyan azt Davies kifejti. — Norgan az antropometria és a fizikai teljesítmény, Malina pedig az antropometria és az erő, a fizikai erőnlét kapcsolatát tárgyalja sokféle kísérletes megközelítés alapján. — Utolsóként Gordon és Friedl tanulmánya az amerikai hadsereg különböző alakulatainál végzett "katonai" antropometriai vizsgálatokról, illetőleg alkalmazásokról (pl. ruházat) számol be.

Hasznos ez a tanulmánykötet, mind a legújabb adatok közlése, mind a gondolatébresztő és -provokáló megállapításai okán. Mindazok, akik alkalmazzák az antropometriát (márpedig melyik antropológus/humánbiológus nem teszi ezt?) szívesen fogják forgatni ezt a szép kiállítású (és még elérhető áron kiadott) könyvet.

Dr Eiben Ottó

Honfoglalás és régészet. (Szerkesztette: KOVÁCS LÁSZLÓ. "A honfoglalásról sok szemmel" sorozat I. kötete (Balassi Kiadó, Budapest, 1994. 311 oldal, XVI képes tábla, sok rajz, térkép és táblázat. ISBN 963 7873 79 1. Ára: 420 Ft)

Szép borítóban és tipográfiával, jó papíron, sokat sejtető címmel, neves szerzők tollából kiemelkedő évfordulóra készülve jelent meg a gazdag tartalmú kötet. Éppen a napokban olvastunk annak okairól, hogy a magyar őstörténetről és honfoglalás koráról nagy számban napvilágot látó összefoglalások között ritkán akad valóban új (*Bálint Csanád* in Magyar Szemle 3:8, 1994. augusztus, 788—789). Egyetértünk ezzel, és egy további okát a következőkben találjuk: ma, és már évtizedek óta, a mérvadó szakemberek a honfoglalás kor történetét, régészetét, nyelvtörténeti kérdéseit stb. nem egy bármilyen racionális, a tudományos lehetőségeken belül maradó feltevessel megközelíthető kutatási területnek tekintik, ahol helye van és szerepe lehet új érveknek, logikus feltevéseknek és ellenvételeknek, sőt a kételkedésnek is, hanem egy olyan zárt szövekezeti birtoknak, ahol a mozgástér meg van határozva néhány *a priori* ítélettel, alapulval, közmegegyezéssel, ahol az új adatok, érvek, elméletek és leletek akár még mérlegre tevés előtt visszautasíthatnak, ha nem illenek a teóriák régés-rég meglevő keretei közé. Az új és fontos régészeti leletekről a legjobb esetben is az *írott forrásoknak nem ellentmondó történeti értékelést kell adni* (p. 138). Ez a követelmény azt a feltevést rejti magában, hogy egy adott történeti forráscsoport végeredményben csak egyféleképpen értékelhető helyesen, ami nyilván nem igaz, és így a feltevés hamis, a követelmény helytelen. Egy ilyen, kronológiai érvekkel soha nem bizonyított és nem is bizonyítható alapelv például az, hogy az *ősmagyar* és az *őmagyar* nyelvállapot időhatára 895. Égészen pontosan, új teóriák felvetésének joga, mint e kötetből is kiderül, a mérvadó kör számára van fenntartva. Ez is okozza, hogy érdekes ellentétként "... egy-egy új nyelvészeti és történeti adat előkerülése szencziószámba megy, s így az a tényleges információtartalma tekintetében minden bizonnyal alaptalanul felértékelődik." Azt, hogy mi az új adat, és valóban szencziószámba-e, a mérvadó kör határozza meg, amint történt az például 1979-ben az *Új arab forrás* esetében, amiről azután a történészek számára csak évek múltán derült ki, hogy nem is teljesen új, csak *párhuzamos*, és egyébként Kmoskó Mihály e párhuzamot már 1930 előtt ismerte. A többszörös ellentmondás azonban végül is érthető, hiszen a magyarság őstörténete és korai története is tudományos kutatási terület, amely öntörvényűen szeretne tudományként viselkedni, megkövetelne tehát új elméleteket és új adatokat egyaránt. A történettudomány és a nyelvtörténet oldaláról új adatok előkerülésének a valószínűsége gyakorlatilag nulla, a régészeti adatok száma viszont 1868 óta egyenletes mértékben szaporodik (Nevezánszky, p. 172), minősége pedig feltehetően még annál is jobban. Megjósolható, hogy ez a növekedés valamikor elérni majd azt a határt, ahol a régészetnek — és a dolog természetéből következően az anthropológiának — bizonyos kérdésekben (első települtség, település-szerkezet, toponímia keltezése, életmód, népességszám, foglalkozások, egészségi állapot, vallás és mások) döntő szava lesz. Ma még nem tartunk itt, bár akár Révész, akár Mesterházy, akár Éry tanulmánya jó példa az önálló, a történeti forrásoktól, pontosabban azok mai értékelésétől eltérő állásfoglalásokra. Belátjuk viszont azt is, hogy a magyar őstörténet és a honfoglalás kor ma meglevő ismeretanyagának rendszerezését (tehát a magyar őstörténet és honfoglalás kor történetét) más erővonalak, más szempontok szerint és mentén jelenleg átrendezni lehetetlen. Hiszen a teóriák többsége, és így maga a rendszer tengemlyi bizonytalan és egymással ellentmondó adata puszta hipotézisként van felépítve, és akár egyetlen, ma biztosra vett téglakiesése egy egész fal vagy akár az épület összeomlásával fenyegetne. Az is igaz, hogy minél később kerül sor egy feltétlenül szükséges átrendezésre, az annál nehezebb és bonyolultabb lesz. A kötet szerzői azután mindezek tudatában vagy a nélkül, de fegyelmetlenül követik a honfoglalás kor történetének jelenleg *előírt* reguláit. (Fodor István feladata lehetett a legnehezebb, az adott kereteknek megfelelően értelmezni a honfoglalás kori leletanyag keleti párhuzamainak szinte teljes hiányát.) Hiszen csak keveseknek adatik meg az a jog vagy lehetőség, hogy a kötetek közül kilépjön, és esetleg egy lendületes, sok részletében teljesen új történeti képet rajzoljon meg. Példa erre a késői avarok itt több cikkben is taglalt sorsa.

Rölk nem is olyan régen Bóna István még azt írta, hogy a Dunántúlon a karoling-háborúk tizedelték meg őket (a frankok irtótták és deportálták csaknem az egész dunántúli népességet), az Alföldön pedig a bolgárok megszárolták le az "utolsó emberig" a késő avar kori sereget (MTört, I², 1987. 342—343). A kötetben Bóna (p. 70—71) joggal élcelődik Deér Józsefnek, aki az avarok frankok elleni összeomlásának okait abban találta meg, hogy a fáradt, enervált, degenerált, elpuhult késő avarok semmiféle harci cselekményre sem voltak képesek, mivel birodalmuk és társadalmuk a teljes "dekompozíció" állapotában volt. Kötetünkben most Györfly György

egy hasonló jellegű, de eddig még seholsem olvasott teóriával állhatott elő: a frankok azért nem találkoztak három nagy hadjáratukban semmi avar ellenállással, mert a *hagyományos módon érkező avarok*, főleg az "igazi avarok, a harcok réteg" a 8. század derekától tartóssá való szárazság, tehát az állatok ezt követő elhullása miatt szőszerint *éhenhaltak* (p. 28; !!!). Az avar kor történetében járatlan és így gyanútlan, más korokkal foglalkozó történeti munkákat azonban már látott olvasó alig akarja elhinni, hogy lehetséges ilyen következtetés-sor és történeti kép: már a belső-ázsiai steppeszóna kiszáradásával egy időben, tehát a 8. század derekától elkezdődött a kései avarok ötven szűk esztendeje, és akik el akarták kerülni az *éhhalt*, azok útnak eredtek a négy világtáj irányába. Így egy Györffy szerint hitelt érdemlő avariai hagyományban (ez a hagyomány annak az R. betűjelű papnak a levele Dado verduni püspökhöz, akinél a magyarok *Hungri* neve levezethető a német *Hunger* 'éhség' szóból) az avarok egy része, a "kivetettek üres pusztaságokon át . . . bolyongva elérték a Maeotis mocsaraihoz, ahol a megviselt tömeg erősebb és ügyesebb része a vadban-halban gazdag vidéken jól megélt gyarapodott. Akik a mocsarakban átvészelték az éhséget, azok kapták a *Hungri* nevet, és e néven jöttek elő a Maeotistól" (és innen kezdve a rege akár a hagyományos Maeotis-történettel is folytatható). Más keletnek indult avarok csak a Dnyeszter tájáig jutottak, dél felé viszont az Adriáig, leginkább azonban (mai szemmel nézve érthető módon) Délnyugat-Pannónia és Alsó-Ausztria felé menekültek. A főurak és vitézek egy része a frankoknak, más része a bolgároknak hódolt be, ismét mások a kárpáti szlávoknál találtak menedéket (így talán a blatnyicai sír lovagja is). A szárazság ellen az igénytelenebb szláv csoportok egyébként könnyebben tudhattak védekezni a hegylábi bükk- és tölgyerdők vidékén. (Kiváncsi lennék, miképpen kommentálná egy szlávok történeze népe elődjének igénytelenebb voltát sorozatos és tömeges éhhalt leleselkedő veszélye esetén.) Ebben a képben részben megdőlnek végre a székelyek mivolta is, hiszen "... meglehet, hogy az Erdélybe húzódtott [avar] maradványnépség a székelyek egyik összetevőjévé vált." (pp. 28—30. Ezzel továbbra is fenntartható az a régi Györffy-teória, hogy a székelyek törökök voltak, viszont ezek az avar-székelyek, ha most még nem is mint Attila király népe, de legalább mint maradványavarok már várhatják Árpád vitézeit Székelyhíd és Bihar között a bihari síkon, ahogy Anonymus írta volt: cap. 50).

Az éhhalt vagy az előle való menekülés következtében így tehát törvényszerűen következik be az, hogy a 9. század utolsó évtizedében Pannónia nagy része, valamint a Kis- és a Nagy-Alföld jelentős része lakatlanná vált. Györffy itt is említi azt a perzsa forrást, amelyre újabban gyakran hivatkozik azzal kapcsolatban, hogy az Alföld ekkoriban nagy, lakatlan pusztá volt, miszerint "a morvák és a bolgárok között nagy üres terület", tíznapi üres járóföld volt (az adatokra lásd Makkay J.: A magyarság keletzése. 2. kiad. 1994, 54). A szöveg azonban a valóságban csak tíz napi járóföldről beszél (MEH 1975, 88), és ehhez hasonló meggyőző erejűek azok a többi Györffy-féle érvek is, amelyek Pannónia és az Alföld lakatlanságáról tanúskodnának a 9. században. A helynevekkel kapcsolatos *tabula rasa* elmélet kapcsán kíváncsi lennék arra, mi a véleménye Györffynek annak a *Berzovia*, magyarul *Zsidovin* településnek az ősiségről, amely összességében van a *Berzava*, *Borzova* vagy hajdan magyarul *Borza* folyó nevével. Szerinte a folyónév egy trák *Bersobis* alakból származik, a népvándorlás kor népei örökítették egymásra, a völgyében fekvő *Berzobis* = *Zsidovin* erősített város pedig már római kori adatokban szerepel (Györffy György: ÁMF III, 1987, 470, 474 részletes forrásokkal). Az egyetlen adat, ami kimaradt, az a nem aprócska dolog, hogy *Priscianus: Institutio de arte grammatica*, VI, 13 sora nem valami csekélységet őrzött meg, hanem az első dák háború idejéből (Kr. u. 102) Traianus császár teljesen elvesztett hadinaplójának (*Commentarii*) egyetlen ránkmaradt sorát: az Al-Dunán átkelt sereggel a Krassó völgyében felfelé hatolunk, *inde Berzobim deinde Aixim processimus* írta volt a nagy császár. Tehát jó lenne tudni, hogy Györffy szerint vajon nemcsak a folyónév, hanem a település-név is folyamatosan fennmaradt-e a római kor óta, vagy legalábbis a *Zsidovin* magyar névadásig, mert ebben az esetben ez egy újabb, egyelőre ritka példája lenne annak, hogy az Alföld nem vált lakatlanná, ősi helynevek szempontjából teljesen *tabula rasa*-vá a honfoglalás előestéjére.

Az olvasottak után már nem lep meg, hogy Györffy a honfoglalást kiváltó okokkal kapcsolatban is talált valami újat. Nem más ez, mint a 9. század végefélét ismét beköszöntő szárazság a steppén, valamint 892/893. fordulóján egy "... hosszú, igen kemény tél ... nagy hóval, úgy, hogy a juhok és méhek elpusztultak, borban is szükség támadt, másfél év után pedig olyan éhínség szakadt az egész bajorországi térségre, hogy sokan éhen haltak, ... Egy ilyen hosszú, kemény tél bizonyára Kelet-Európában is éreztette hatását, s azt eredményezhette, hogy 893 tavaszán a Volga és a Don, a könyök feletti szakaszon befagyott. Ez az úzok által megátadott besenyőknek lehetővé tette, hogy a két nagy folyam jegén át Etelközbe meneküljenek, ...", — és innen már az ismert honfoglalás-történet következhet. Illetve! A honfoglalás fő oka most már nem is a besenyők támadása, hanem a szárazság a steppén, mert a Kárpát-medencében a 9. században mégiscsak csapadékosabbra változtak a viszonyok (892—893 telén pl. nagy volt a hó az Alpokban), és ez lehetővé tette, hogy a szárazabb pontusi steppéről érkező, és ott a friss legelők felkereséséhez szokott, folyómenti szállásváltó magyarság itt életmódjának megfelelő — nedvesebb — természeti környezetet találjon.

Ezt a szállásváltást veszi kiindulási alpnak Györffy a másik cikkében (129—138), amely egyben egy újabb, sokadik változata megoldásainak Ibn Hayyan 942-re vonatkozó adatáról egy spanyolországi kalandozás kapcsán. Az Ibn Hayyan által említett hét vezér neve most *Gyila*, *Ecser*, *Bulcsüdi*, *Basman*, *Laber*, *Garod/Galad* és *Harhadil/Harka*. (Emlékszünk még, hogy *Ecser* annak idején Czeglédy Károly által a következőképpen került be a vezérek listájába: "... a régi névanyagból számomra ismeretlen *Acsar kikapcsolása után [egy] *Ecser olvasat lehetőségével már ... 1978-ban is szántam, amikor is a számomra ceglédi tartózkodásom idejéből jól ismert *Ecser* családnévnek, illetve a szintén közismert *Ecser* helynévnek [*ecseri lakodalmas*] a vezérmóvsorra való esetleges bekapcsolása is foglalkoztatott." (Magyar Nyelv 87, 1981, 421.) Ebben az új vezérmóvsorban *Laber* és *Labor*-cal kapcsolatos eredmények mindaddig nem voltak túl népszerűek történelem-körökben. Györffy figyelmeztet itt azért valami mégiscsak elkerülte: miért nem a Duna jobb partján Belgrádnál fekvő Zimony (Hunyadi János kedves lakó helye) volt a Zemplén és a Tisza-torkolat között szállást váltó Öndök ide-oda ingázásának déli végpontja, hiszen Zimonyt hajdan *Zemplin*-nek hívták (mint arról Bánffy Gergely tudósít 1566-ból": Emlékeztetőül hagyott írások, szerk. Veress Dániel. Kolozsvár, 1983, 48.). Önd és családja tehát Zemplén és Zemplin között váltotta volna a szállást. A szállásváltók és a Tisza-

vidék urai így Ónd, majd utóda, Alpár lettek volna, egészen 942 körülig, amikor Árpád unokái megszállták Alpár várait, és változás állott be az uralmi viszonyokban. Györffy szerint Gladot, Ajtony ötét Anonymusnál az Árpád-házi Hülekek fiait verték le, mivel pedig a Hülekek névben Árpád fia, Üllő neve rejlik, ez a belharc Árpád unokái idejére tehető (p. 131). A Galádót leverő Szovárd és Kadocsa azonban nem Árpád fiának, Üllőnek/Hülekeknek, hanem Árpád, sőt inkább Álmos nagybátyjának, Hülekgü-nek a fiai voltak (Anonymus cap. 7, 11, 44; *Almus dux filius Ügek . . . cum uxore sua et filio suo Arpad et duobus filiis Hulec avunculi sui, scilicet Zuard et Cadusa* (SRH 41, 22—25): az *avunculus suus* alighanem Álmosnak, és nem Árpádnak a nagybátyját jelenti). Ami a folyómenti szállásváltás elméletét illeti, Györffy Plano Carpini és Rubruk által pontosan leírt mongol kori példákban indult ki már 1970-ben (Arch. Ért. 97, 1970, 192). Tudjuk, hogy az egyetlen korabeli forrás, Dzsaháni-Ibn Ruszta éppen ellenkező jellegű szállásváltásról írt a magyarok elődeinél: "lakhelyeik e két folyó — a Don és a Duna — között vannak. Amikor eljönnek a téli napok, mindegyikőjük ahhoz a folyóhoz húzódik, amelyikhez éppen közelebb van. Ott marad télire, és halászik." (MEH 1975, 88). Az ellentmondást azzal oldotta meg, hogy eltérő jellegű és irányú volt a nomád főemberek és a köznép téli-nyári szállásváltása. A szállásváltás Györffy-féle teóriájával társult azután a nyíri-bihari dukátus ötlete, sőt az is, hogy ez, a rangos honfoglalás kori leletekben különösen gazdag térség vagy a kabarok szállásterülete volt, vagy egy különös (és soha nem hallott, de tömeges) temetkezési szokás következtében az előkelők holttestét még sokáig visszavitték oda, a honfoglaló ősi sírja mellé, az általa alapított első szállás területére (István király és műve. Bp. 1977, 36.). Mondanunk sem kell, hogy egy ilyen légbőlkapott nézet elfogadása alighanem megbénítaná az embertani kutatást, és nevetségessé tenné a régészetet.

Élég sok ilyen és hasonló hipotézis gyűlt fel tehát ahhoz, hogy rendkívül sikeres karosi ásatásaira támaszkodva Révész László közülük néhányat alaposan megvizsgáljon kandidátusi disszertációjában (aminek egy része ez a cikke: 139—150), és elutasítsa. Szerinte a 10. század első felében a fejedelmi központ nem a Duna mentén volt, ahol azt a Györffy-féle szállásváltás-elmélet helynevei sugallnák, nem is a Duna-Tisza közén, hanem a Felső-Tisza borsodi, zempléni, nyíri síksági részén, hatalmas, dús legelőkkel, a fejedelmi kíséret rangjának megfelelő sok gazdag temetővel és sok serral, biztonságos távolaságban lehetséges ellenségektől, de azért sok-sok szablyával felfegyverkezve, és mindez korai történeti adatokkal hitelesítve. Annyi Révésznél is összhangban maradt Györffy feltevésével, hogy a 10. század közepén a felső-tiszai gazdag temetkezések, a rangos kíséret temetőinek sora megszakad, sőt örökre véget ér. Ez jelentheti akár azt is, amit Györffy javasol sok más adat alapján: az Árpádok dinasztiájában hatalomváltásra kerülhetett sor, és az új ág már valóban a Duna mentére, a medence közepére tette át székhelyét. Sajátosnak tartjuk azonban Györffy finom figyelmeztetését (pl. 138): "Révész . . . gazdag leletei az írott forrásoknak nem ellentmondó történeti értékelésre várnak", ugyanis Révész értékelése nem a történeti forrásoknak mond ellent, hanem Györffy interpretációjának. (Ilyen interpretáció például a két *Hülekgü/Hülekek* önkényes felcserélése.)

További tanulmányok egy-egy fontos rész kérdéssel foglalkoznak, a Dunántúlról természetesen a kései avar és a karoling-korral, a Felvidékről pedig mi mással is, mint a blatnyicai lelettel és a szlávtság szerepével az avar korban (A. Ruttkay), illetve egy cikk egészen új anyagot hoz a 9. századi szláv hamvasztások temetkezéseiről a Felső-Tisza-vidék peremén (Wolf Mária). Ezek a Bodroghközben mindenütt a gazdag honfoglalás kori temetők közelében kerülnek elő, és így lehet, hogy a szláv köznép megérte a honfoglalást, és a fejedelmi kíséret területén [szolganépként] élt. Viszonya azonban még sem a kései avarsághoz, sem a honfoglalókhöz nem tisztázott. Nyilvánvaló, hogy Nevezánszky Gábor gondos térképe (2. kép a 174—175. oldalakon a szlovákiai honfoglalás kori és 10—11. századi magyar sírletekről) Kisvárad, Helemba és Nagymegyér között kizár mindenféle más etnikumot, mint magyart. Érdemes ebből a szempontból is összehasonlítani A. Ruttkay típusképeivel (2. kép a 117. oldalon), amelynek a 9. század közepéig terjedő adatai-lelőhelyei csatlakoznak Nevezánszky nagy tömbjéhez nyugaton, és kis csoportjához keleten egyaránt.

Az Alföldre vonatkozó tanulmányok a Hortobágy-Berettyó vidékének (M. Nepper Ibolya), Szeged tágabb körzetének (Kürti Béla) honfoglalás kori lelőhelyeit tekintik át, az utóbbi esetben érdekes következtésekkel a Tiszántúl és a Duna-Tisza közötti települési különbségekre.

Mesterházy Károly egészen új utakon indult el az ősi magyar vallás nem kizárólag sámánisztikus gyökereit kutatva, és nézetünk szerint megtalálta azt a fonalat, amely a következő években a legtöbb meglepetéssel fog szolgálni. Eredményei teljes összhangban vannak a magyar régiségben kimutatható iráni hatások általános jellegét, erőteljes voltát és időrendjét illetően (v.ö. Makkay J.: Irániak, szamaták, alánok, jászok, sajto alatt!). Kovalovszki Júlia rövid cikke végre hiteles ásatási adatokkal szolgál az Árpád-korban bizonyára nem nagyon gyakori csónakos temetkezések kérdésében.

Ebben a folyóiratban talán elég csak hangsúlyozni Éry Kinga tanulmányának a lényegét: a honfoglalók három nemzedékének eddig feltárt anthropológiai anyaga két, genetikailag különböző csoportot alkot: az alföldi típusú tájakon a Dontól keletre eső steppe széles koponyájú europoid és europo-mongolid népessége, a dombvidékeken pedig a Fekete-tengertől és a Dontól északra eső ligetes steppe keskeny koponyájú europoid népessége élt inkább. Még ennél is fontosabb következtetés, hogy a Dunántúlon és Dél-Szlovákiában, sőt a Tiszántúlon egy részén az avar kori lakosság megérte a honfoglalást és beolvadt az Árpád-kor népességébe, semmi nyoma ugyanakkor annak, hogy az avar kori mongolidok [tehát az avarok és/vagy az onogurok] sorsa is ugyanez lett volna. A Duna-Tisza közén teljesen eltűnik az alacsony agyukoponyájú avar kori lakosság, és helyükre valószínűleg még a honfoglalás előtt hosszú koponyájú europoid népesség került. Ezek embertani jellege nem lehet fel a Duna-Tisza közti honfoglalók között, nagyon hasonló viszont a terület korai Árpád-kori temetőinek csontanyagához. *Sapientia sat!*

A tartalmas kis kötet bizonyára gyakran forgatott könyv lesz szakemberek és érdeklődők kezében egyaránt (kár, hogy Dienes István nem írta meg tervezett cikkét, hiszen láttuk volna a természettudományos rész egyik-másik semmitmondó fejezete helyett), mert az itt csak röviden jelzett ellentmondásain túl természetesen teljesen mentes a *másik táborra* jellemző vírusoktól.

Dr Makkay János

NICOLETTI, I. (Ed.) Auxologia normale e patologica (Edizioni Centro Studi Auxologici, Firenze, 1994. 805 oldal, táblázatokkal, ábrákkal. Ára: LIT 220.000)

Az olaszországi auxológiai kutatások óriási előretörésének újabb bizonyítékát szolgáltatja Nicoletti professzor új könyve. Ez a terjedelmes, tankönyvnek beillő kézikönyv 47 olasz szakember összehangolt munkájának eredménye. A könyv három részben tárgyalja meg a normális és a patológiás növekedést, illetve a növekedés szociális, genetikai és módszertani aspektusait. Mindezeket a kérdéseket 23 fejezetben és azokon belül sok-sok alfejezetben kapja meg az olvasó.

Az első rész tehát (mintegy 300 oldal terjedelemben) a normális növekedést mutatja be 8 nagy fejezetben, a sejtek, a szövetek kialakulásától kezdődően a növekedési modelleken, a hormonális szabályozás, majd a táplálkozás kérdésein át a prenatális, az újszülöttkori és a csecsemőkori növekedésig és végül a pubertáskori változásokig. A növekedés általános törvényszerűségeit illusztráló példák általában olaszországi vizsgálatokon alapulnak.

A második rész (ugyancsak mintegy 300 oldal terjedelemben) a növekedés patológiai vonatkozásait tárgyalja 12 fejezetben. Ezt a részt Nicoletti professzor fejezete vezeti be, amely az auxológiai diagnosztikus módszereit, lehetőségeit részletezi. A szerzők nagy figyelmet szentelnek az alacsonynövésnek, legyen az endokrin vagy kromoszomális eredetű. Fontos fejezetek foglalkoznak az anyagcsere, a nemi érés anomáliáival, az obezitással és végül a magasnövésessel.

A harmadik rész három fejezetből áll: az epidemiológiai növekedésvizsgálatokról és a szekuláris trendről, a növekedést, érést meghatározó genetikai adottságokról, illetve a növekedési vizsgálatok módszertanáról olvashatunk kiadós leírásokat.

A szakmai fejezetek után egy rövid jegyzet-fejezet és a könyvben használt rövidítések magyarázata könnyíti meg az olvasó dolgát. A több, mint 60 oldalnyi irodalomjegyzék első része az "esszenciális" műveket sorolja fel, túlnyomó többségükben az utóbbi tíz év termését. A továbbiakban (55 oldal terjedelemben) az auxológiai irodalom közel másfélezer tétele található meg. A kötet 15 oldalnyi tárgymutatóval zárul.

Ez a könyv igényesen megírt, sok ábrával bőségesen dokumentált munka. Az elegáns kivitel a sok hasznos szakmai ismereten túl igazi esztétikai élményt is nyújt az olvasónak. Nicoletti professzor kitűnő könyvet adott közre, es nagy szolgálatot tett a növekedéssel foglalkozó humánbiológusoknak, gyermekgyógyászoknak és más érdeklődőknek.

Dr Eiben Ottó

